

Marek Herma

<https://orcid.org/0000-0003-0919-8132>

Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

Na odsiecz Serbii. Nieznany epizod z kariery wojskowej gen. Jerzego Wołkowickiego w okresie służby pod banderą św. Andrzeja w latach pierwszej wojny światowej

Zarys treści: Artykuł przedstawia nieopisany dotąd w literaturze przedmiotu epizod z kariery wojskowej gen. Jerzego Wołkowickiego w okresie jego służby w Rosyjskiej Cesarskiej Marynarce Wojennej. Podczas I wojny światowej Wołkowicki dowodził oddziałem marynarzy przeszkolonych w zakresie użycia broni minowej i torpedowej, który w 1914 r. został przerzucony dunajskim szlakiem rzecznym do Serbii z zadaniem postawienia zagród minowych na Dunaju i Sawie, aby ograniczyć możliwości prowadzenia działań operacyjnych przez austro-węgierską Flotyllę Dunajską na podejściach do Belgradu.

Outline of content: The article presents a hitherto undescribed episode from General Jerzy Wołkowicki military career when he was serving in the Russian Imperial Navy. During the First World War, Wołkowicki commanded a detachment of sailors trained in using mine and torpedo weapons. The squad was flown along the Danube River to Serbia in 1914 to place minefields on the Danube and Sava Rivers to limit the operational capabilities of the Austro-Hungarian Danube Flotilla on the approaches to Belgrade.

Słowa kluczowe: Rosja, Imperium Rosyjskie, Serbia, Dunaj, I wojna światowa, Rosyjska Cesarska Marynarka Wojenna, korpus oficerski marynarki wojennej

Keywords: Russia, Russian Empire, Serbia, Danube, First World War, Russian Imperial Navy, naval officer corps

Jerzy Wołkowicki należy do pokolenia polskich oficerów, którzy rozpoczęli służbę w siłach zbrojnych państw zaborczych, a po odzyskaniu niepodległości przez Polskę powrócili do kraju i położyli znaczące zasługi w walce o granice II Rzeczypospolitej.

W czasie zaborów Wołkowicki przez blisko 20 lat służył jako zawodowy oficer w marynarce wojennej Imperium Rosyjskiego, awansując do stopnia kapitana II rangi (komandora porucznika). Pod banderą św. Andrzeja uczestniczył w dwóch największych konfliktach morskich toczonych przez Cesarstwo Rosyjskie w XX w.: w wojnie rosyjsko-japońskiej oraz I wojnie światowej. Ten utalentowany, świetnie wyszkolony oficer, odznaczający się przy tym osobistym męstwem, pozostawił trwałe ślady na kartach historii Rosji oraz Polski, o czym zadecydowały w istotnym stopniu dwa epizody w jego pogmatwanych losach.

Dla rosyjskiego czytelnika zainteresowanego przebiegiem wojny rosyjsko-japońskiej pozostaje „słynnym miczmanem Wołkowickim”, jednym z bohaterów bitwy pod Cuszimą stoczonej z flotą japońską w dniach 27–28 maja 1905 r.¹ W tej największej batalii morskiej epoki „pary i żelaza” miczman (porucznik marynarki) Wołkowicki walczył na pokładzie pancernika „Imperator Nikołaj I”. W końcowej fazie bitwy, gdy ostatnie zdolne do walki okręty rosyjskie zostały otoczone przez przeważające liczebnie siły japońskiej Połączonej Floty, kadm. Nikołaj Niebogato, dowodzący pozostałościami II i III Eskadry Oceanu Spokojnego, rozważał decyzję o kapitulacji. Na radzie wojennej sztabu, którą zwołano na pancerniku „Imperator Nikołaj I” (okręt flagowy), miczman Wołkowicki znalazł się w nielicznej grupie młodszych oficerów przeciwnych kapitulacji i opowiedział się za kontynuowaniem walki lub samozatopieniem pancernika. O fakcie tym wzmiankował Aleksiej Nowikow-Priboj, uczestnik bitwy pod Cuszimą, a następnie popularny pisarz marynista, w swojej powieści *Цусима*². Dwutomowa powieść, napisana na podstawie osobistych przeżyć autora, który służył na pancerniku „Orioł”, opublikowana w latach 1932–1935, cieszyła się ogromną popularnością w Związku Sowieckim i zapewniła Wołkowickiemu autentyczną sławę³. Dzięki talentom pisarskim Nowikowa-Priboja Wołkowicki zajął trwałe miejsce w pamięci rosyjskiego czytelnika, który postrzegał go jako dzielnego marynarza, gotowego do największych nawet poświęceń, wzorowo pełniącego służbę na morzu.

Polskiemu czytelnikowi zainteresowanemu dziejami II wojny światowej postać Jerzego Wołkowickiego kojarzy się natomiast z wydarzeniami, które miały miejsce w 1939 r., bezpośrednio po klęsce II Rzeczypospolitej w wojnie z Niemcami i Związkiem Sowieckim. W kampanii 1939 r. Wołkowicki, generał brygady Wojska Polskiego, dowodził kombinowaną dywizją piechoty złożoną z rozbitych jednostek

¹ W artykule daty dzienne podano według kalendarza gregoriańskiego (nowego stylu) przyjętego w krajach katolickich w 1582 r., a w Rosji dopiero w 1918 r. Tytułem przypomnienia należy dodać, iż różnice między tym kalendarzem a wcześniej stosowanym kalendarzem juliańskim (starego stylu) wynoszą *in plus* – 12 dni dla XIX w. i 13 – dla XX w. Datację według kalendarza juliańskiego zachowano jedynie w opisie bibliograficznym rosyjskich dokumentów archiwalnych przywołanych w przypisach.

² А. Новиков-Прибой, *Цусима*, т. 2, Москва 1994, с. 107–108.

³ Polski czytelnik uzyskał możliwość zapoznania się z powieścią Aleksieja Nowikowa-Priboja dopiero po II wojnie światowej. Jej pierwsze wydanie w języku polskim ukazało się w 1951 r.

wojskowych, która walczyła do 23 września pod Tomaszowem Lubelskim. Pod naporem Niemców wycofał się za Bug, gdzie 28 września 1939 r. został wzięty do niewoli przez uderzającą ze wschodu Armię Czerwoną. Początkowo był osadzony w obozie przejściowym w Putywlu (ukr. Путивль), a od listopada 1939 r. w obozie w Kozielsku. Przesłuchiwany przez sowieckiego oficera, który zapytał go, czy jest krewnym „słynnego miczmana Wołkowickiego”, odpowiedział lakonicznie: „To właśnie ja”⁴. Najprawdopodobniej sława, jaką cieszył się Wołkowicki w Związku Sowieckim dzięki powieści Nowikowa-Priboja, zdecydowała o tym, że nie został zamordowany strzałem w tył głowy w Katyniu, lecz pozostawiono go przy życiu. Po zawarciu układu Sikorski-Majski (30 lipca 1941), który przywrócił stosunki dyplomatyczne między Polską a ZSRS, i po ogłoszeniu amnestii dla obywateli polskich więzionych w państwie bolszewickim Wołkowicki został zwolniony z obozu. W okresie od sierpnia 1941 r. do maja 1942 r. był zastępcą dowódcy 6 Dywizji Piechoty wchodzącej w skład Armii Polskiej na Wschodzie. Po ewakuacji Armii do Iranu został przeniesiony w stan nieczynny i do końca wojny pozostawał bez przydziału. Zmarł w Londynie 7 stycznia 1983 r., w wieku 100 lat⁵.

Okres służby Wołkowickiego w marynarce wojennej Imperium Rosyjskiego nie był dotąd przedmiotem dociekań historyków. W poświęconych mu biogramach i notach biograficznych znajdują się jedynie lakoniczne wzmianki dotyczące jego dokonań pod banderą św. Andrzeja⁶. Cel autora niniejszego artykułu stanowiło przedstawienie nieznanego epizodu z kariery wojskowej Wołkowickiego, czyli jego udziału w Ekspedycji Specjalnego Przeznaczenia na Dunaju w latach 1914–1915. Była to próba udzielenia wsparcia militarnego Serbii, podjęta przez Rosję przy wykorzystaniu dunajskiego szlaku rzeczno-jezernego. W opinii autora przybliżenie tych wydarzeń uzupełni naszą wiedzę o dokonaniach tego zasłużonego dla Polski oraz Rosji marynarza i żołnierza, a zarazem poszerzy stan wiedzy o udziale Polaków w walce o panowanie na Dunaju w latach I wojny światowej.

Jerzy Wołkowicki urodził się 21 stycznia 1883 r. w Proszewie w powiecie węgrowskim na Mazowszu, w tym czasie wchodzącym w skład Imperium Rosyjskiego (gubernia siedlecka). Jego rodzice, Tadeusz i Maria z Muchlińskich,

⁴ S. Jacyński, *Ocaleni od zagłady. Losy oficerów polskich ocalałych z masakry katyńskiej*, Warszawa 2012, s. 141.

⁵ Biogram gen. Wołkowickiego zob. M. Herma, *Wołkowicki Jerzy / Волковицкий Юрий Фаддеевич (1883–1983), kapitan 2. rangi rosyjskiej Marynarki Wojennej (MW), generał brygady Wojska Polskiego (WP)*, <http://www.polskipetersburg.pl/hasla/wolkowicki-jerzy> (dostęp: 25.01.2021).

⁶ P. Stawicki, *Słownik biograficzny generałów Wojska Polskiego 1918–1939*, Warszawa 1994, s. 353–354 (biogram); *Kadry morskie Rzeczypospolitej*, red. J.K. Sawicki, t. 2: *Polska Marynarka Wojenna*, cz. 1: *Korpus oficerów 1918–1947*, Gdynia 1996, s. 467 (nota biograficzna); A. Zbierski, M. Cieślak, L. Trawicki, *Udział Polaków w wojnie rosyjsko-japońskiej na morzu w latach 1904–1905*, Gdańsk 2000, s. 135–136 (nota biograficzna); H.P. Kosk, *Generalicja polska. Popularny słownik biograficzny*, t. 2, Pruszków 2001, s. 258–259 (nota biograficzna); W. Pater, *Admirałowie 1918–2005. Słownik biograficzny*, Gdynia 2006, s. 180–181 (biogram).

pochodzili z polskiej szlachty wywodzącej się z Grodzieńszczyzny. Oboje byli katolikami i w tej wierze wychowali swojego syna, co znajduje potwierdzenie w adnotacji zawartej w jego aktach osobowych z okresu służby w Rosyjskiej Cesarskiej Marynarce Wojennej⁷. Po ukończeniu gimnazjum klasycznego w Grodnie wyjechał do Petersburga i po zdaniu egzaminu konkursowego został przyjęty 21 maja 1901 r. w poczet słuchaczy Morskiego Korpusu Kadetów. Naukę na specjalistycznych kursach w rotach gardemaryńskich rozpoczął 14 września 1901 r., co było *de facto* równoznaczne z wcieleniem do służby w marynarce wojennej Imperium Rosyjskiego⁸. Tym samym, jak wielu innych młodych Polaków żyjących pod berłem cara, dołączył do społeczności ludzi morza. Motywacje Wołkowickiego, który dobrowolnie został słuchaczem elitarnej rosyjskiej wojskowej szkoły morskiej z myślą o służbie w carskiej marynarce wojennej, są trudne do wyjaśnienia, gdyż nie zachowały się na ten temat żadne jego zapiski⁹. W związku z wybuchem wojny z Japonią (8 lutego 1904 r.) trzyletni kurs dla gardemarynów (podchorążych) został skrócony i promocja na stopień miczman (porucznika marynarki) odbyła się już 10 lutego 1904 r. w Peterhofie¹⁰. Wołkowicki, wraz z pozostałymi gardemarynami ze swojego rocznika, został przedstawiony przez dyrektora Morskiego Korpusu Kadetów carowi Mikołajowi II, który osobiście wręczył mu szlify oficerskie. Po uroczystym śniadaniu w pałacu w Peterhofie jeszcze tego samego dnia otrzymał przydział do 2 Ekipażu Floty¹¹. Jak wielu nowo promowanych oficerów marynarki, zgłosił chęć służby w Eskadrze Oceanu Spokojnego walczącej już z japońską Połączoną Flotą. Z uwagi na ograniczoną liczbę wakatów przywilej ten uzyskało jedynie 10 oficerów z jego rocznika, którzy ukończyli Morski Korpus Kadetów z najwyższymi lokatami. Wołkowicki, który znalazł się na 27 lokacie, otrzymał przydział do Floty Bałtyckiej. W pierwszych trzech kwartałach 1904 r. nabywał praktyki morskiej, uczestnicząc w rejsach ćwiczebnych na okrętach różnych klas. Służył jako oficer wachtowy¹² na kontrtorpedowcu „Posłuszny” (marzec–maj), na pancerniku obrony wybrzeża „Admirał Łazariew” (maj–wrzesień) oraz na pancerniku obrony wybrzeża „Admirał Sieniawin” (wrzesień)¹³.

⁷ Российский Государственный Архив Военно-Морского Флота (dalej: РГА ВМФ), Санкт-Петербург, ф. 406 Послужные и Формулярные Списки Чинов Морского Ведомства (Коллекция) – Волковцкий Юрий Фаддеевич, оп. 9, д. 689, к. 1; *Список личного состава судов флота, строевых и административных учреждений Морского Ведомства*, Петроград 1916, с. 212.

⁸ РГА ВМФ, ф. 406, оп. 9, д. 689, к. 1.

⁹ O motywacjach Polaków wybierających dobrowolnie służbę w Rosyjskiej Cesarskiej Marynarce Wojennej zob. M. Herma, *Polacy – oficerowie Rosyjskiej Cesarskiej Marynarki Wojennej w walkach podczas pierwszej wojny światowej*, „Res Gestae. Czasopismo Historyczne” (2015), nr 1, s. 160–161.

¹⁰ РГА ВМФ, ф. 406, оп. 9, д. 689, к. 1.

¹¹ Ekipaż Floty – skoszarowane załogi okrętów.

¹² Oficer wachtowy – oficer pełniący służbę na okręcie, stojący na czele jednej zmiany załogi, tj. wachty. W czasie ruchu okrętu pełnił służbę na pomoście nawigacyjnym. Odpowiadał za bezpieczeństwo nawigacyjne okrętu.

¹³ РГА ВМФ, ф. 406, оп. 9, д. 689, к. 1.

Niepomyślny dla Rosji przebieg wojny z Japonią dał Wołkowickiemu szansę na zweryfikowanie nabytej wiedzy specjalistycznej w warunkach bojowych. 22 września 1904 r. otrzymał przydział na pancernik „Imperator Nikołaj I”. Na początku 1905 r. jego okręt został włączony w skład III Eskadry Oceanu Spokojnego – związku operacyjno-taktycznego formowanego na Bałtyku w celu wzmocnienia II Eskadry Oceanu Spokojnego, która kilka miesięcy wcześniej wyruszyła na morza dalekowschodnie, aby wywalczyć panowanie na tamtejszych akwenach. 15 lutego 1905 r. III Eskadra pod dowództwem kadm. Nikołaja Niebogotowa wyszła z Lipawy (obecnie łot. Liepāja), biorąc kurs na Cieśniny Duńskie. Po trwającym około trzech miesięcy rejsie obie eskadry połączyły się na wodach indochińskich. Połączona eskadra pod dowództwem wiceadm. Zinowija Rożestwińskiego obrała kurs północny i znalazła się na podejściach do Cieśniny Koreańskiej. Po reorganizacji połączonej eskadry pancernik „Imperator Nikołaj I”, na którego pokładzie służył miczman Wołkowicki, wchodził w skład 3 Zespołu Okrętów Pancernych pod dowództwem kadm. Niebogotowa. W tym czasie sytuacja militarna Rosji uległa znaczącemu pogorszeniu. 2 stycznia 1905 r. skapitulował Port Arthur (obecnie chiń. Lüshun), a bazujące pod osłoną twierdzy okręty I Eskadry Oceanu Spokojnego uległy samozatopieniu na rozkaz dowódcy zespołu portarthurskiego kadm. Roberta Wirena. Znajdujący się w niekorzystnej sytuacji strategicznej wiceadm. Rożestwiński, bez konsultacji ze swym sztabem, zdecydował o podjęciu marszu wszystkimi siłami do Władywostoku, rosyjskiej bazy operacyjnej nad Morzem Ochockim. II Eskadra miała przebić się do Władywostoku najkrótszym szlakiem morskim wiodącym przez Morze Żółte i Cieśninę Cuszimską. Dowództwo japońskiej Połączonej Floty, poinformowane przez wywiad o ruchach sił rosyjskich, postanowiło oczekiwać przeciwnika w Cieśninie Koreańskiej. Rankiem 27 maja 1905 r. siły rozpoznawcze Połączonej Floty, patrolujące wody Cieśniny Cuszimskiej, stanowiącej część Cieśniny Koreańskiej, natknęły się na eskadrę rosyjską podążającą w zwartym szyku kursem północnym. Kilka godzin później skoncentrowane siły Połączonej Floty przecięły marsz eskadry rosyjskiej i rozpoczęła się bitwa, która miała rozstrzygnąć wynik wojny¹⁴. Udział w bitwie pod Cuszimą był dla miczmana Wołkowickiego najpoważniejszym, w dotychczasowej służbie, sprawdzianem nabytej wiedzy i wyszkolenia. Przebieg bitwy, zakończonej pogromem floty rosyjskiej, został szczegółowo opisany w polskiej literaturze przedmiotu¹⁵. W końcowej fazie batalii postrzelany pancernik „Imperator Nikołaj I”, na którym służył miczman Wołkowicki, zagrożony zatopieniem przez ścigające go okręty japońskie, wysłał kodem międzynarodowym sygnał o poddaniu się, wykonując tym samym rozkaz kadm. Niebogotowa

¹⁴ W dorobku polskiej historiografii znajdują się dwie monografie, w których szczegółowo przeanalizowano przebieg działań morskich podczas wojny rosyjsko-japońskiej 1904–1905, w tym pochód II i III Eskadry Oceanu Spokojnego na Daleki Wschód zakończony bitwą na wodach Cieśniny Cuszimskiej. Zob. J.W. Dyskant, *Cuszima 1905*, Warszawa 1989, *passim*; P. Olender, *Wojna rosyjsko-japońska 1904–1905. Działania na morzu*, Kraków 2010, *passim*.

¹⁵ P. Olender, *op. cit.*, s. 385–438; J.W. Dyskant, *op. cit.*, s. 136–251.

dowodzącego niedobitkami II Eskadry Oceanu Spokojnego. Opuszczenie bandery i poddanie okrętu nastąpiło 28 maja 1905 r. na podejściach do wyspy Dagelet (obecnie południowokoreańska wyspa Ulleungdo). Mieczman Wołkowicki trafił do niewoli japońskiej. Przez ponad pół roku przetrzymywano go w Kioto na wyspie Honsiu. Do Sankt Petersburga powrócił przez Władywostok 10 marca 1906 r.¹⁶

Po zakończeniu wojny z Japonią sprawa poddania pancernika „Imperator Nikołaj I” oraz trzech innych okrętów¹⁷ II Eskadry miała swój sądowy epilog. Rozprawa toczyła się przed sądem morskim twierdzy kronsztadzkiej w listopadzie 1906 r. Kontradmiral Niebogotow i oficerowie podlegający mu podczas bitwy pod Cuszimą, w tym mieczman Wołkowicki, zostali oskarżeni o poddanie Japończykom okrążonych okrętów. W trakcie procesu Wołkowickiego jednak całkowicie oczyszczono z postawionych mu zarzutów. W świetle zeznań świadków, zachowanych w materiałach procesowych, podczas bitwy dowodził plutonem artylerii, w skład którego wchodziło sześć armat kal. 47 mm rozmieszczonych na górnym pokładzie pancernika „Imperator Nikołaj I”¹⁸. Artyleria lekka nie mogła odegrać żadnej istotnej roli w starciach artyleryjskich pancerników, gdyż toczyły się one na dużych dystansach i wykorzystywano w nich głównie armaty wielkokalibrowe. Świadkowie podkreślili ponadto, że mieczman Wołkowicki był przeciwny kapitulacji okrętu i opowiadał się za kontynuowaniem walki aż do końca, a w razie konieczności – zatopieniem pancernika¹⁹.

Z perspektywy czasu debiut bojowy Wołkowickiego można uznać za udany. Podczas pochodu III Eskadry Oceanu Spokojnego na akweny dalekowschodnie potwierdził swe kwalifikacje oficera wachtowego oraz nabył praktyki w rejsach oceanicznych. W bitwie pod Cuszimą zdobył bojowe doświadczenie oraz wykazał się odwagą i niezłomną postawą, za co u schyłku 1906 r. został odznaczony przez cara medalem „Za Męstwo”, nadawanym posiadaczom niższych stopni za czyny męstwa i odwagi wykazane w boju²⁰.

W okresie pocuszimskim²¹ o przydział do służby na okręcie było trudno, gdyż w walkach z japońską Połączoną Flotą rosyjska Flota Oceanu Spokojnego utraciła kilkadziesiąt jednostek bojowych i pomocniczych²². Według wojskowych

¹⁶ ПГА ВМФ, ф. 406, оп. 9, д. 689, к. 4.

¹⁷ Pancernik „Oriol”, pancerniki obrony wybrzeża – „Admirał Sieniawin”, „Gienierał Admirał Apraksin”.

¹⁸ W skład artylerii lekkiej pancernika „Imperator Nikołaj I” wchodziło ogółem 16 armat kal. 47 mm. Były wykorzystywane do zwalczania torpedowców. Zob. P. Olender, *op. cit.*, s. 496, zał. 1; J.W. Dyskant, *op. cit.*, s. 274–275, zał. 1.

¹⁹ Ю.М. Галкина, *Три жизни Юрия Волковицкого*, „Кортик. Флот. История. Люди” (2015), № 15, с. 14–15.

²⁰ *Список личного состава...*, с. 212.

²¹ Termin występujący w historiografii rosyjskiej – okres między zakończeniem wojny rosyjsko-japońskiej a wybuchem I wojny światowej (1905–1914).

²² Według ustaleń rosyjskiego historyka Kornelija Szacilły Flota Oceanu Spokojnego utraciła 69 okrętów bojowych (w tym 15 pancerników oraz 2 pancerniki obrony wybrzeża) i pomocniczych. Zob.

dokumentów ewidencyjnych mierzmana Wołkowickiego przesunięto do 8 Ekipażu Floty i 12 marca 1907 r. oddelegowano do służby w Sztapie Głównym Marynarki Wojennej w charakterze oficera do zleceń. 21 października 1907 r., w ramach podnoszenia kwalifikacji, został skierowany na roczny kurs w Oficerskiej Szkole Artylerii w Kronsztadzie, gdzie szkolono oficerów artylerii okrętowej oraz dowódców wież artyleryjskich. W 1908 r. w ramach kursu odbył dwumiesięczną praktykę (20 września – 1 listopada, 4–20 listopada) na pancerniku „Imperator Aleksandr II”, wchodzącym w skład Szkolnego Zespołu Artyleryjskiego Floty Bałtyckiej. Podczas rejsu szkoleniowego na wodach Zatoki Fińskiej pełnił funkcję III oficera artylerii²³. Po ukończeniu kursu otrzymał tytuł oficera artylerii II klasy i zyskał uprawnienia do pełnienia funkcji młodszego oficera artylerii na okrętach I rangi lub starszego oficera artylerii na okrętach II rangi. Jego zaangażowanie w służbie zostało zauważone i docenione przez przełożonych. 19 grudnia 1907 r. został awansowany na stopień lejtnanta (kapitana marynarki)²⁴. Podniesienie kwalifikacji wojskowych zaowocowało przydziałem do służby na okręcie. 30 listopada 1908 r. lejtn. Wołkowicki otrzymał funkcję młodszego oficera artylerii na pancerniku „Imperator Aleksandr II”²⁵. Pełnił ją do 15 maja 1909 r.²⁶ Dużym wyróżnieniem dla Wołkowickiego, a zarazem dowodem jego wysokich notowań w admiralicji było skierowanie na studia w Mikołajewskiej Akademii Morskiej, stanowiącej najwyższy szczebel studiów w rosyjskim wojskowym szkolnictwie morskim. Do Akademii przyjmowano bowiem oficerów flagowych z minimum czteroletnim stażem służby na okrętach, na podstawie egzaminu konkursowego. W latach 1910–1911 lejtn. Wołkowicki ukończył tam roczny kurs nauk wojennomorskich, a w 1912 r. – uzupełniający kurs na nowo utworzonym Wydziale Nauk Wojennomorskich, którego absolwenci kierowani byli do służby w Sztapie Generalnym Marynarki Wojennej, w sztabach flot lub obejmowali funkcje dowódców związków operacyjnych i taktycznych floty. Dyplom ukończenia tej elitarnej szkoły wyższej, który Wołkowicki otrzymał 2 maja 1912 r., stanowił dla niego przepustkę do dalszej kariery w marynarce wojennej

---

К.Ф. Шаццлло, *От портсмутского мира к первой мировой войне. Генералы и политика*, Москва 2000, с. 22. Nieco inne dane podają polscy badacze: Józef Wiesław Dyskant – 76 okrętów bojowych i pomocniczych (zob. J.W. Dyskant, *op. cit.*, s. 257), Piotr Olender – 66 okrętów bojowych i pomocniczych (zob. P. Olender, *op. cit.*, s. 451). W brytyjskim informatorze wskazano, iż marynarka rosyjska utraciła 63 jednostki bojowe. Zob. *Conway's All The World's Fighting Ships 1860–1905*, ed. R. Gardiner, London 1979, s. 172.

²³ РГА ВМФ, ф. 406, оп. 9, д. 689, к. 1, 5.

²⁴ *Ibidem*, к. 1.

²⁵ W okresie pocuzimskim pancernik „Imperator Aleksandr II” był już mocno przestarzały, gdyż zbudowano go w latach osiemdziesiątych XIX w. Mógł zostać wykorzystany efektywnie jedynie do obrony portu w charakterze pływającej baterii artyleryjskiej. Jego artyleria główna składała się z dwóch armat kal. 305 mm i czterech armat kal. 229 mm. Zob. M. Herma, *Rosyjska flota wojenna na Bałtyku w latach 1905–1917*, Kraków 2010, s. 34.

²⁶ РГА ВМФ, ф. 406, оп. 9, д. 689, к. 1, 5.

Imperium Rosyjskiego²⁷. Podnoszenie kwalifikacji zawodowych Wołkowicki łączył z praktyką morską. W latach 1910–1914 służył ogółem na czterech okrętach Floty Bałtyckiej: na transportowcu „Riga” (14–17 czerwca 1910 r.), okręcie szkolnym „Piotr Wielki” (27 kwietnia – 20 sierpnia 1911 r.) w charakterze wykładowcy artylerii morskiej dla gardemarynów Korpusu Morskiego, kanonierce „Chrabry” (20–22 maja, 22 maja – 17 lipca 1912 r.), na której pełnił funkcję starszego oficera artylerii, oraz na krążowniku lekkim „Bogaty” jako oficer wachtowy (14 kwietnia – 29 maja 1913 r.), a następnie starszy oficer artylerii (29 maja 1913 – 14 stycznia 1914 r.)²⁸. Za zasługi i nienaganną służbę został awansowany 27 kwietnia 1913 r. na stopień starszego lejtnanta (komandora podporucznika). Po ukończeniu specjalnego kursu artyleryjskiego przyznano mu tytuł oficera artylerii pierwszej klasy (29 czerwca 1913 r.). Został także uhonorowany odznaczeniami: rosyjskim Orderem Św. Stanisława III klasy (19 grudnia 1912 r.) oraz tunezyjską Gwiazdą Komandorską Nischana Iphickara III klasy (29 stycznia 1914 r.)²⁹.

Apogeum kariery wojskowej Wołkowickiego w marynarce wojennej Imperium Rosyjskiego przypada na okres I wojny światowej. Wybuch wojny zastał go w Sankt Petersburgu, gdyż od 20 lipca 1914 r. był przydzielony do służby w Sztapie Generalnym Marynarki Wojennej jako oficer do zleceń. 16 sierpnia 1914 r., z rozkazu szefa Sztabu Generalnego Marynarki Wojennej wiceadm. Aleksandra Rusina, st. lejtn. Wołkowicki otrzymał przydział do Floty Czarnomorskiej. Powierzono mu zadanie sformowania w trybie pilnym oddziału marynarzy przeszkolonych w zakresie użycia broni minowej i torpedowej, który miał zostać przerzucony dunajskim szlakiem wodnym w rejon Belgradu, by postawić zagrody minowe na Dunaju oraz w ujściu Sawy do Dunaju³⁰. Rosyjska admiralicja zakładała, że postawienie zagród minowych na tym newralgicznym odcinku rzeki poważnie ograniczy możliwości prowadzenia działań operacyjnych przez austro-węgierską Flotyllę Dunajską (Donau-Flotille). Decyzja Rosji o pospieszeniu Serbii z odsieczą podyktowana była w istotnym stopniu względami politycznymi. W dniach 9–10 sierpnia 1914 r. rząd serbski zwrócił się bowiem do rządu rosyjskiego z prośbą o dostawę broni, amunicji i sprzętu wojskowego oraz przysłanie pododdziałów inżynierskich do budowy przepraw na Dunaju i jego dopływach oraz specjalistów w dziedzinie użycia broni minowej i torpedowej wraz z niezbędnym wyposażeniem

²⁷ *Ibidem*, k. 1, 10. O szkoleniu kadr Rosyjskiej Cesarskiej Marynarki Wojennej w Mikołajewskiej Akademii Morskiej zob. M. Herma, *Rosyjskie wojskowe szkolnictwo morskie w okresie pocszimskim. Kształcenie oficerów Rosyjskiej Cesarskiej Marynarki Wojennej w latach 1905–1914*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” (2014), nr 2, s. 39–44.

²⁸ РГА ВМФ, ф. 406, оп. 9, д. 689, к. 5, 10.

²⁹ *Ibidem*, k. 10.

³⁰ *Ibidem*, ф. 609 Штаб Командующего Флотом Черного моря 1908–1917, оп. 1, д. 400, Отчет о действиях Морского Отряда в Сербии для заграждения Дуная и Савы, копия рапорту министра морского флота генерала-адъютанта Григоровича и шefa Штаба Generalnego Marynarki Wojennej wiceadmirała Rusina do cara, 29 XII 1914, к. 98.

w celu prowadzenia walki z austro-węgierską Flotyllą Dunajską³¹. W Petersburgu zdawano sobie sprawę, że wobec braku wspólnej granicy z Serbią, najważniejszym aliantem Cesarstwa na Bałkanach, zdolność Rosji do skutecznej projekcji siły na tym kierunku strategicznym będzie ograniczona, przynajmniej w pierwszej fazie Wielkiej Wojny. Niemniej jednak elity polityczne i wojskowe Imperium Rosyjskiego, mające pełne poparcie cara Mikołaja II, chciały udzielić Serbii choćby symbolicznego wsparcia militarnego. Stawka była bardzo wysoka, gdyż gra toczyła się o zachowanie wpływów na Bałkanach. Petersburg pragnął dać wyrazisty sygnał zarówno mocarstwom zachodnim, jak i państwom bałkańskim, że podejmie starania, by powstrzymać ekspansję Austro-Węgier i popierających je Niemiec, gdyż oba mocarstwa uznawano nad Newą za główne przeszkody w realizacji historycznej misji Rosji na Bałkanach³².

Po przybyciu do Sewastopola st. lejtn. Wołkowicki zameldował się w sztabie Floty Czarnomorskiej. Na rozkaz adm. Andrieja Eberhardta, dowódcy Floty Czarnomorskiej, udzielono mu wszechstronnej pomocy organizacyjnej i logistycznej. Prace nad formowaniem i wyposażaniem oddziału marynarzy przeznaczonego do działań na Dunaju nadzorował osobiście kapitan II rangi (komandor porucznik) Kazimierz Kietliński, p.o. szefa wydziału operacyjnego sztabu dowódcy Floty Czarnomorskiej. Kietliński, podobnie jak Wołkowicki, był Polakiem służącym pod banderą św. Andrzeja³³.

Nasuwa się oczywiście pytanie, dlaczego szef Sztabu Generalnego Marynarki Wojennej wiceadm. Rusin wyznaczył na dowódcę oddziału marynarzy przeznaczonego do prowadzenia działań na Dunaju oficera, który nie posiadał żadnego doświadczenia w prowadzeniu działań na akwenach rzecznych, a poza tym był specjalistą w dziedzinie artylerii morskiej, a nie broni minowej i torpedowej. Dostępny materiał źródłowy nie pozwala niestety na rozstrzygnięcie tej kwestii. Być może trafna jest hipoteza Julii Gałkińskiej, że Wołkowicki sam zgłosił się na ochotnika do wykonania tej ryzykownej misji. Na poparcie tej hipotezy Gałkińska przywołuje ważki argument, iż Wołkowicki miał możliwość bezpośredniego kontaktu z wiceadm. Rusinem z racji służby w Sztabie Generalnym³⁴.

Oddział przeznaczony do działań na Dunaju został sformowany w Odessie z marynarzy rezerwy Floty Czarnomorskiej. Jego formowanie odbyło się w dwóch

³¹ С.В. Тюриков, *Экспедиция Особого Назначения на Дунае по оказанию помощи Сербии в августе 1914 г. – октябре 1915 г. Хроники Русских Морских отрядов в Сербии и на Дунае*, Санкт-Петербург 2015, с. 37–38; M. Herma, *Rola flotylli rzecznych w walce o panowanie na Dunaju w latach I wojny światowej*, „Studia Historyczne” 46 (2003), z. 1, s. 34.

³² O polityce Rosji wobec Serbii podczas kryzysu lipcowego w 1914 r. zob. D. Lieven, *W pożogę. Imperium, wojna i koniec carskiej Rosji*, tłum. J. Ozimek, Warszawa 2018, s. 485–304.

³³ Artykuł biograficzny poświęcony Kietlińskiemu zob. M. Herma, *Na służbie w marynarce wojennej Imperium Rosyjskiego. Kontradmiral Kazimierz Kietliński (1875–1918)*, „Dzieje Najnowsze” 49 (2017), nr 1, s. 5–25.

³⁴ Ю.М. Галкина, *op. cit.*, с. 15.

fazach. Pierwszy pododdział, w skład którego wchodziło 16 marynarzy uzbrojonych w 3 wyrzutnie torpedowe, 4 torpedy Whiteheada³⁵ oraz 20 min kotwicznych³⁶, został sformowany 16 sierpnia 1914 r. Już trzy dni później wyruszył do Serbii pod dowództwem lejtn. Wasilija Grigorienki, który rozkazem dowódcy Floty Czarnomorskiej został wyznaczony na zastępcę dowódcy oddziału st. lejtn. Wołkowickiego³⁷. Pośpiech, z jakim strona rosyjska wysyłała posiłki wojskowe, był rezultatem próśb ze strony bałkańskiego alianta, podkreślającego, że środkowy bieg Dunaju, wzdłuż którego przebiegała granica z Austro-Węgrami, stanowi pierwszą linię obrony Serbii oraz położonego nad Dunajem Belgradu – stolicy kraju. Pododdział lejtn. Grigorienki pokonał trasę z Odessy do Belgradu, posługując się różnymi środkami transportu. Odcinek Odessa–Prahovo przebył na pokładzie parowca „Bołgaria”, należącego do Rosyjskiego Towarzystwa Żeglugi Parowej na Dunaju. „Bołgaria” wyszła z portu w Odessie 19 sierpnia, przepłynęła wzdłuż północno-zachodnich wybrzeży Morza Czarnego do ujścia Dunaju, po czym weszła na Dunaj jego lewym ramieniem Kilia i ruszyła w górę rzeki, docierając 23 sierpnia do serbskiego portu rzeczno w Prahovie. Rejs po wodach dolnego Dunaju, podczas którego „Bołgaria”, płynąca pod banderą rosyjskiej marynarki handlowej, nie zawijała do żadnego portu, przebiegł bez zakłóceń³⁸. W Prahovie do pododdziału lejtn. Grigorienki dołączył por. inż. Bořivoj Korać, oficer armii serbskiej, absolwent Mikołajewskiej Akademii Inżynieryjnej w Sankt Petersburgu. Wyznaczono go na oficera łącznikowego, by ułatwić sojusznikom dotarcie do Belgradu. Po wykrętowaniu pododdział (wraz z uzbrojeniem) odbył dalszą drogę koleją przez Negotin–Zaječar–Paraćin do stacji Resnik położonej na przedmieściach Belgradu, gdzie dotarł 25 sierpnia³⁹.

Starszy lejtnant Wołkowicki wyruszył do Serbii 20 sierpnia z Sewastopola. W skład pododdziału, który sformował, wchodziło 28 marynarzy uzbrojonych

³⁵ Podstawowe dane taktyczno-techniczne torped Whiteheada wz. 45/1912 pozostających na uzbrojeniu rosyjskiej marynarki wojennej podczas I wojny światowej: kal. 450 mm, długość 5,58 m, masa całkowita 810 kg, masa głowicy bojowej 100 kg, zasięg 2 km przy prędkości 43 węzłów, 5 km przy prędkości 30 węzłów, 6 km przy prędkości 28 węzłów. Zob. *Оружие российского флота*, red. В.Д. Доценко, Б.И. Родионова, Санкт Петербург 1996, s. 93.

³⁶ Podczas I wojny światowej na uzbrojeniu rosyjskiej marynarki wojennej pozostawały głównie miny kotwiczne kontaktowe wz. 1908. Miny te były kształtu kulistego lub owalnego. Każda z nich została wyposażona w zapalnik wystający na górnej powierzchni. Eksplozję powodowało uderzenie okrętu w zapalnik. W kadłubie miny umieszczony był ładunek materiału wybuchowego o wadze 115 kg. Zob. Ю.Л. Коршунов, Ю.П. Дьяконов, *Мины российского флота*, Санкт Петербург 1995, s. 23.

³⁷ РГА ВМФ, ф. 609, оп. 1, д. 400, Отчет о действиях Отряда с момента ухода из Севастополя, рапорт starszego lejtnanta Wołkowickiego, 9 XI 1914, к. 101.

³⁸ *Ibidem*. Omówienie zasad ustroju żeglugi dunajskiej wypracowanych przed wybuchem I wojny światowej zob. A. Kastory, *Żegluga dunajska w polityce międzynarodowej w XX wieku*, Kraków 2011, s. 41–55.

³⁹ РГА ВМФ, ф. 609, оп. 1, д. 400, Отчет о действиях Отряда с момента ухода из Севастополя, рапорт starszego lejtnanta Wołkowickiego, 9 XI 1914, к. 101. Zob. też: С.В. Тюриков, *op. cit.*, s. 70.

w 8 torped Whiteheada oraz 30 min kotwicznych. Na jego wyposażeniu znalazł się ponadto kuter motorowy „Koreiz”. Pododdział został przerzucony do Odessy na transportowcu „Kazbek”. Odcinek Odessa–Prahovo pokonał na pokładzie parowca „Graf Ignatjew”, należącego do Rosyjskiego Towarzystwa Żeglugi Parowej na Dunaju. Parowiec ciągnął na holu barkę, na której oprócz torped i min, będących na uzbrojeniu pododdziału, znalazł się także ładunek karabinów ręcznych i amunicji dla armii serbskiej. „Graf Ignatjew”, płynący pod banderą rosyjskiej marynarki handlowej, wyszedł z portu w Odessie 24 sierpnia, a do Prahova dotarł cztery dni później. Parowiec płynął szlakiem, który wcześniej pokonała „Bołgaria”, transportując pododdział lejtn. Grigorienki. Po drodze zawinął jedynie do portu Reni (obecnie ukr. Рені) w celu zabunkrowania węgla. Rejs po wodach dolnego Dunaju, a następnie transport szlakiem kolejowym z Prahova do Resnika przebiegł bez zakłóceń. 30 sierpnia Wołkowicki znalazł się na przedmieściach Belgradu, a dzień później lejtn. Grigorienko oddał się pod jego rozkazy⁴⁰.

31 sierpnia 1914 r. st. lejtn. Wołkowicki zameldował się w sztabie płk. Milivoje Andelkovicia, dowódcy Dunajskiej Dywizji Piechoty pierwszego powołania broniącej Belgradu, któremu miał podlegać operacyjnie. Pierwszym zadaniem, które otrzymał, było zabezpieczenie przepraw mostowych na Sawie, narażonych na ataki ze strony monitorów austro-węgierskiej Flotyli Dunajskiej⁴¹. W celu zapewnienia efektywnej współpracy z wojskami serbskimi do oddziału Wołkowickiego przydzielono oficera łącznikowego mjr. Milana Nikolicia, szefa służby inżynierskiej Dunajskiej Dywizji Piechoty, absolwenta Mikołajewskiej Akademii Inżynieryjnej w Sankt Petersburgu. W raporcie na temat działań podległego mu oddziału marynarzy Wołkowicki bardzo wysoko ocenił współpracę z mjr. Nikolicem, podkreślając, że dzięki jego energii i umiejętności prowadzenia prac minerskich marynarzom rosyjskim udało się postawić zagrody minowe w ujściu Sawy do Dunaju. Akcję minowania rzeki przeprowadzono nocą z 31 sierpnia na 1 września (cztery miny), z 1 na 2 września (sześć min) oraz z 2 na 3 września (dwie miny). Marynarze, których wyznaczono do stawiania min na torach wodnych, dysponowali zaledwie jednym pontonem dostarczonym przez serbską służbę inżynieryjną i zmuszeni byli pracować pod ostrzałem artylerii austro-węgierskiej. Z uwagi na niebezpieczeństwo wejścia na Sawę monitorów Flotyli Dunajskiej prace minowe prowadzono w ogromnym pośpiechu, co skutkowało tym, że zaniechano przeprowadzenia rozpoznania. W efekcie, jak odnotował Wołkowicki, „zagroda minowa została postawiona na oko”⁴². Dążąc do zabezpieczenia Belgradu przed ostrzałem artyleryjskim

⁴⁰ РГА ВМФ, ф. 609, оп. 1, д. 400, Отчет о действиях Отряда с момента ухода из Севастополя, raport starszego lejtnanta Wołkowickiego, 9 XI 1914, к. 101–102.

⁴¹ *Ibidem*, Отчет о действиях Морского Отряда в Сербии для заграждения Дуная и Савы, kopia raportu ministra marynarki generała-adiutanta Grigorowicza i szefa Sztabu Generalnego Marynarki Wojennej wiceadmirała Rusina do cara, 29 XII 1914, к. 98.

⁴² *Ibidem*, Отчет о действиях Отряда с момента ухода из Севастополя, raport starszego lejtnanta Wołkowickiego, 9 XI 1914, к. 102.

prowadzonym przez monitory Flotyli Dunajskiej, Wołkowicki rozkazał rozmieścić w newralgicznych punktach obrony, u ujścia Sawy do Dunaju, wyrzutnie torped. Pierwszą z nich zainstalowano w nocy z 4 na 5 września. Problemem był jednak niedostatek uzbrojenia torpedowego. Z uzbrojenia oddziału marynarzy pozostały bowiem zaledwie 3 wyrzutnie oraz 12 torped Whiteheada. Chcąc rozwiązać problem brakującego uzbrojenia, Wołkowicki udał się osobiście do szefa oddziału inżynieryjnego armii serbskiej, stacjonującego w Valjevie nad Kolubarą, dopływem Sawy, z prośbą o zwrócenie się do rosyjskich służb kwatermistrzowskich o przesłanie zapasowych torped oraz dwóch dział kal. 152 mm, którymi zamierzał wzmocnić nadrzeczny pas obrony Belgradu. Pobyt nad Sawą wykorzystał także do przeprowadzenia rozpoznania odcinka rzeki w rejonie Šabacu, poszukując dogodnego miejsca na postawienie zagrody minowej. Na rozkaz dowództwa serbskiej 2 Armii marynarze dowodzeni przez Wołkowickiego podjęli próby postawienia zagrody minowej na Sawie w rejonie wioski Radenković, położonej w pobliżu Sremskiej Mitrovicy. Prace minowe, prowadzone w dniach 8–10 września, zakończyły się jednak niepowodzeniem, gdyż marynarze mieli do dyspozycji zaledwie jeden ponton, na domiar złego o słabej wytrzymałości i stabilności, który po załadowaniu min nieustannie się przewracał. Prace zostały wznowione w nocy z 11 na 12 września po dostarczeniu przez Serbów drugiego pontonu. Kilka godzin później przerwano je jednak definitywnie, gdyż mocno zużyte pontony zatoniły, a na stanie 2 Armii nie było zapasowego sprzętu pontonowego⁴³. W drugiej połowie września st. lejtn. Wołkowicki, wraz z trzonem swojego oddziału, został przydzielony do dyspozycji komendanta obrony Belgradu. Nad Sawą w rejonie Šabaca pozostawiono jedynie posterunki obserwacyjne. Do wzmocnienia obrony Belgradu od strony Sawy i Dunaju Wołkowicki wykorzystał ponadto resztę zapasu min. 30 września marynarze postawili w ujściu Sawy do Dunaju, w rejonie mostu kolejowego, zagrodę złożoną z dziewięciu min, a dwa dni później drugą zagrodę składającą się z pięciu min. Miny były stawiane z kutra motorowego „Koreiz”, sprowadzonego wcześniej ze stacji kolejowej w Resniku. Na przełomie września i października 1914 r. Wołkowicki wzmocnił dodatkowo obronę pasa nadrzecznego Belgradu, rozmieszczając w wybranych punktach trzy wyrzutnie torped⁴⁴.

Na początku października 1914 r. zmianie uległa podległość służbowa st. lejtn. Wołkowickiego, który od 16 sierpnia tego roku podlegał bezpośrednio dowódcy Floty Czarnomorskiej adm. Eberhardtowi. Zmianę wymusiły względy organizacyjnej. Rozkazem admiralicji, równoległe z formowaniem oddziału marynarzy złożonego ze specjalistów w zakresie użycia broni minowej i torpedowej, utworzono także zespół okrętów przeznaczonych do obrony rejonu Żelaznej Bramy, zespół transportowców oraz zespół okrętów bojowych przeznaczonych do ich eskortowania, sformowano oddział inżynieryjny oraz liczne pododdziały wsparcia. Siłom

⁴³ *Ibidem*, k. 104.

⁴⁴ *Ibidem*, k. 106–108.

przeznaczonym do prowadzenia działań na Dunaju nadano nazwę Ekspedycja Specjalnego Przeznaczenia (Экспедиция Особого Назначения – EON). Główne zadanie EON polegało na udzielaniu wsparcia Serbii celem niedopuszczenia do jej szybkiego podboju przez siły zbrojne mocarstw centralnych⁴⁵. 5 października 1914 r., rozkazem ministra marynarki wojennej adm. Iwana Grigorowicza, na dowódcę EON został wyznaczony kapitan I rangi (komandor) Michał Wiesiołkin, podlegający bezpośrednio dowódcy Floty Czarnomorskiej. Wiesiołkinowi podporządkowano cały personel EON, w tym także marynarzy służących na statkach Rosyjskiego Towarzystwa Żeglugi Parowej na Dunaju, którzy zostali zmobilizowani na czas wojny do służby w siłach zbrojnych Imperium Rosyjskiego⁴⁶.

Akcje stawiania zagród minowych na Sawie, prowadzone przez oddział Wołkowickiego w okresie od końca sierpnia do początku października 1914 r., rychło przyniosły wymierne rezultaty. W nocy z 22 na 23 października na minę rosyjską postawioną w rejonie Šabacu wszedł monitor „Temes”, należący do półdywizjonu monitorów austro-węgierskiej Floty Dunajskiej pod dowództwem korvettenkapitäna Olaffa Wulffa wspierającego grupę operacyjną gen. Alfreda Kraussa w bojach o Šabac. W wyniku uszkodzeń doznanых podczas eksplozji miny „Temes” zatonął⁴⁷. Zginęło 31 członków załogi, a 51 (w tym 10 ciężko rannych) wziął na pokład towarzyszący monitorowi patrolowiec „b”⁴⁸. Wulff odnotował w swych pamiętnikach, że utrata monitora „Temes” zmusiła dowództwo Floty Dunajskiej do wyposażenia wszystkich okrętów w sprzęt ochrony biernej w postaci sieci przeciwminowych, które instalowano przed dziobnicą⁴⁹. Nie chcąc ryzykować utraty kolejnych okrętów, dowództwo Floty Dunajskiej czasowo zawiesiło ich

⁴⁵ С.В. Тюриков, *op. cit.*, s. 38–40; А.О. Вербовой, А.Н. Конеев, *Военные, речные флотилии в войнах XVIII–XX столетий в деле укрепления геополитического положения России. Опыт боевого примечания*, Санкт-Петербург 2019, s. 185, 188; М. Herma, *Rola flotylli rzecznych...*, s. 34.

⁴⁶ С.В. Тюриков, *op. cit.*, s. 39.

⁴⁷ 10 lipca 1916 r. wrak „Temesa” został podniesiony i odholowany do stoczni remontowej w Budapeszcie. Po przeprowadzeniu kapitalnego remontu i modernizacji, 6 maja 1917 r. „Temes” wszedł ponownie do służby w austro-węgierskiej Floty Dunajskiej. 31 grudnia 1918 r. monitor był internowany przez rząd Królestwa Serbów, Chorwatów i Słoweńców w porcie rzeczonym Novi Sad nad Dunajem. Po remoncie został przemianowany na „Drina” i wcielony do flotylli rzecznej Królestwa SHS, następnie 15 kwietnia 1920 r. sprzedany Rumunii i wcielony do Flotilá Dunárea pod nazwą „Ardeal”. 28 sierpnia 1944 r. został zdobyty przez Armię Czerwoną i wcielony do sowieckiej Floty Dunajskiej pod nazwą „Bierdiansk”. 3 lipca 1951 r. skreślono go z listy okrętów Marynarki Wojennej ZSRS i zwrócono Rumunii. W latach 1951–1960 pod nazwą „M-207” wchodził w skład rumuńskiej marynarki wojennej. W 1960 r. rozbrojono go i złomowano. Zob. И.И. Черников, *Энциклопедия мониторов. Защитники речных границ России*, Санкт-Петербург 2007, s. 77–78.

⁴⁸ O.R. Wulff, *Австро-Венгерская Дунайская флотилия в мировую войну 1914–1918 гг.*, Санкт-Петербург 2004, s. 12; И.И. Черников, *op. cit.*, s. 101–102; М. Herma, *Rola flotylli rzecznych...*, s. 36–37.

⁴⁹ O.R. Wulff, *op. cit.*, s. 13.

wyjścia na patrole bojowe. Flotylla odzyskała swobodę operacyjną dopiero w drugiej dekadzie grudnia 1914 r., po oczyszczeniu przez trałowce torów wodnych na Sawie i Dunaju, na podejściach do Belgradu⁵⁰.

Pod koniec listopada 1914 r. trzon oddziału marynarzy, którym dowodził bezpośrednio st. lejtn. Wołkowicki, został wycofany spod Belgradu. Marynarzy przerzucono kolejną do portu rzeczno-górnego w Prahovie, a stamtąd na transportowcach EON w rejon Żelaznej Bramy na Dunaju. Na dyslokację oddziału wpłynęły niepokojące meldunki wywiadu, z których wynikało, że austro-węgierska Flotylla Dunajska planuje rozwinąć ofensywę w rejonie granicy serbsko-rumuńskiej w celu przerwania jedyne go szlaku komunikacyjnego między Rosją a Serbią. Wołkowicki otrzymał zadanie zabezpieczenia ważnego strategicznie odcinka doliny Dunaju, oddzielającego Karpaty i Góry Wschodnioserbskie, stanowiącego granicę między Rumunią a Serbią. Postawienie zagrody minowej, do czego wykorzystano miny sprowadzone z zapasów Floty Czarnomorskiej, oraz rozmieszczenie wyrzutni torped, które marynarze zdemontowali z pozycji pod Belgradem i przetransportowali do Żelaznej Bramy, zapewniło stronie rosyjskiej kontrolę nad przejściem między dolnym a środkowym Dunajem. W ocenach dowództwa EON wzrosło tym samym bezpieczeństwo transportowców podczas przejścia przez ten odcinek Dunaju⁵¹.

W okresie krótkiej pauzy operacyjnej 1914/1915 r. liczebność oddziału st. lejtn. Wołkowickiego wzrosła. Według stanu na dzień 14 marca 1915 r. pod jego dowództwem znajdowało się 5 oficerów oraz 54 podoficerów i marynarzy. Zgodnie z rozkazami serbskiego dowództwa, któremu oddział Wołkowickiego podlegał operacyjnie, rosyjscy marynarze obsadzili posterunki obserwacyjne w pasie nadrzecznym, na podejściach do Belgradu oraz w rejonie Żelaznej Bramy⁵².

Służba st. lejtn. Wołkowickiego w EON na Dunaju zakończyła się dość nieoczekiwanie 10 lipca 1915 r. Z rozkazu adm. Eberhardta został odwołany z Serbii i wyznaczony na stanowisko starszego oficera flagowego⁵³ wydziału operacyjnego sztabu dywizjonu pancerników Floty Czarnomorskiej. Admirał Eberhardt odrzucił prośbę dowódcy EON, który optował za pozostawieniem Wołkowickiego na dotychczasowym stanowisku, uzasadniając swą decyzję brakiem oficerów posiadających doświadczenie w pracy operacyjnej⁵⁴. Analiza sytuacji kadrowej we Flocie Czarnomorskiej na początku trzeciego kwartału 1915 r. zdaje się potwierdzać

⁵⁰ *Ibidem*, c. 17; M. Herma, *Rola flotylli rzecznych...*, s. 37.

⁵¹ РГА ВМФ, ф. 609, оп. 1, д. 400, Отчет о действиях Морского Отряда в Сербии для заграждения Дуная и Савы, копия рапорта министра мореходства генерала-адъютанта Григоровича и шефа Штáбу Генерального Мореходства Военной флота адмирала Русина до царя, 29 XII 1914, к. 99. Zob. też: С.В. Тюриков, *op. cit.*, c. 75.

⁵² С.В. Тюриков, *op. cit.*, c. 76.

⁵³ Jako starszy oficer flagowy pełnił funkcję oficera do zleceń dowódcy dywizjonu pancerników oraz jego szefa sztabu ds. operacyjnych. Zob. *Военный Энциклопедический Словарь*, Москва 2002, c. 1332.

⁵⁴ С.В. Тюриков, *op. cit.*, c. 76.

słuszność decyzji adm. Eberhardta. 6 lipca służbę w podległym mu związku operacyjnym rozpoczął bowiem nowoczesny pancernik „Impieratrica Marija”, a jesienią 1915 r. rosyjską flotę walczącą na Morzu Czarnym miał wzmocnić dreadnot „Impieratrica Jekatierina Wielikaja”. Tym samym zapotrzebowanie na oficerów posiadających, jak Wołkowicki, doświadczenie w służbie na ciężkich okrętach artyleryjskich było ogromne⁵⁵. Odmienne stanowisko w kwestii przyczyny odwołania st. lejtn. Wołkowickiego z Serbii zajmuje natomiast Gałkina. Jej zdaniem Wołkowicki został pozbawiony stanowiska dowódcy oddziału EON z dwóch powodów. Po pierwsze, z racji nadmiernie surowej dyscypliny w stosunku do marynarzy, którzy w odpowiedzi zagrozili buntem. Po drugie, z uwagi na niechęć do współpracy z oficerami brytyjskiej misji morskiej w Serbii, co mogło narazić na szwank stosunki międzysojusznicze⁵⁶. W mojej opinii hipoteza Gałkiny jest nieprzekonująca, ale z pewnością zachęca do dalszych pogłębionych badań nad tą problematyką.

Zasługi wojenne Wołkowickiego położone w okresie służby na Dunaju zostały zauważone i docenione przez przełożonych. Za śmiałe czyny bojowe oraz męstwo wykazane podczas operacji minowych został odznaczony w 1915 r. serbską Gwiazdą Karagiorgiewiczów IV klasy z mieczami, a 23 lutego 1916 r. – rosyjskim Orderem św. Stanisława II klasy z mieczami oraz Bronią św. Jerzego⁵⁷. 23 kwietnia 1916 r. awansował na stopień kapitana II rangi (komandora porucznika)⁵⁸.

Kampania 1916 r. była ostatnią kampanią wojenną, którą Wołkowicki przeżył we Flocie Czarnomorskiej. Wiosną tego roku został wyznaczony na starszego oficera⁵⁹ na pancerniku „Imperator Aleksandr III”, budowanym w stoczni „Russud” w Nikołajewie (ukr. Миколаїв). 30 sierpnia 1916 r., dwa dni po przystąpieniu Rumunii do wojny z Austro-Węgrami, objął obowiązki szefa sztabu dowódcy zespołu okrętów specjalnego przeznaczenia detaszowanego przez dowództwo Floty Czarnomorskiej do zabezpieczenia ujścia Dunaju. Ostatni przydział Wołkowickiego we Flocie Czarnomorskiej to funkcja oficera łącznikowego przy sztabie frontu rumuńskiego, którą objął 3 października tego roku. Do jego zadań należało koordynowanie działań floty z nadmorskim skrzydłem wojsk rosyjskich walczących w Dobrudży⁶⁰.

10 listopada 1916 r. Wołkowicki został oddelegowany do służby w Sztabie Generalnym Marynarki Wojennej w Piotrogradzie (Sankt Petersburg). Na Nową, w ówczesnej stolicy Imperium Rosyjskiego, zastał go wybuch rewolucji lutowej.

⁵⁵ O wejściu do służby obu dreadnotów zob. M. Herma, *Pod banderą św. Andrzeja. Rola Floty Czarnomorskiej w realizacji koncepcji strategicznych (militarnych) Rosji w latach 1914–1917*, Kraków 2002, s. 77.

⁵⁶ Ю.М. Галкина, *op. cit.*, s. 16–17.

⁵⁷ РГА ВМФ, ф. 417, Главный Морской Штаб, оп. 5, д. 3806, Приказ Командующего Черноморским Флотом nr. 34 из 12 I 1916, к. 2, 5–6; *Список личного состава...*, s. 212.

⁵⁸ *Список личного состава...*, s. 212.

⁵⁹ Starszy oficer – zastępca dowódcy okrętu.

⁶⁰ С.В. Тюриков, *op. cit.*, s. 147.

Pomimo postępującej anarchii w państwie i narastającego rozprzężenia w siłach zbrojnych Rosji kontynuował służbę w Sztapie Generalnym aż do 5 lipca 1917 r. Był to jego ostatni przydział w marynarce wojennej Imperium Rosyjskiego⁶¹.

Po przewrocie bolszewickim w listopadzie 1917 r., przez Syberię i Daleki Wschód przedostał się do Francji, gdzie 1 listopada 1918 r. zaciągnął się do Armii Polskiej dowodzonej przez gen. Józefa Hallera, w której służył w stopniu majora na stanowisku dowódcy batalionu 3 Pułku Strzelców Polskich 1 Dywizji Strzelców Polskich. W kwietniu 1919 r. wraz z „Błękitną Armią” powrócił do Polski i wziął udział w walkach z Ukraińcami o Galicję Wschodnią. 2 października 1919 r. został przyjęty do Wojska Polskiego i zweryfikowany prowizorycznie w stopniu podpułkownika marynarki z przydziałem na stanowisko szefa Sekcji Organizacyjnej Departamentu dla Spraw Morskich Ministerstwa Spraw Wojskowych. Podczas wojny z Rosją bolszewicką dowodził Flotyllą Pińską – w okresie od 2 lipca do 2 sierpnia 1920 r.⁶² Tak więc historia zatoczyła koło, gdyż dowodząc śródlądowym związkiem operacyjno-taktycznym Marynarki Wojennej odrodzonej Rzeczypospolitej Polskiej, Wołkowicki mógł wykorzystać doświadczenie wyniesione z okresu służby w marynarce wojennej Imperium Rosyjskiego. W dowodzeniu Flotyllą Pińską szczególnie przydatna była eksperyencja stanowiąca efekt służby na Dunaju w latach I wojny światowej. Walcząc w obronie Serbii w latach 1914–1915, ówczesny st. lejtn. Wołkowicki miał bowiem okazję zapoznać się ze specyfiką działań wojennych na akwenach rzecznych.

To the Relief of Serbia. An Unknown Episode from the Military Career of General Jerzy Wołkowicki when Serving under the St Andrew's Flag in the First World War

Abstract

Jerzy Wołkowicki belongs to the generation of Polish officers who began their service in the armed forces of the partitioning powers and, after Poland regained its independence, returned home and made significant contributions to the struggle for the borders of the Second Republic of Poland.

During the partitions, Wołkowicki served for nearly twenty years as professional officer in the Russian Empire's navy, rising to the captain 2nd rank (lieutenant commander). Under St Andrew's flag, he participated in the two most significant naval conflicts fought by the Russian Empire in the twentieth century: the Russo-Japanese War and the First World War.

The article presents the results of the author's research into the participation of Wołkowicki, an officer of the Russian Imperial Navy, in the Special Purpose Expedition on the Danube during the First World War. After the outbreak of war, on orders from the Russian Admiralty, Wołkowicki formed a detachment of Black Sea Fleet sailors trained in using mine and torpedo weapons. In 1914, the force was redeployed along the Danube River route to Serbia

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² M. Herma, *Wołkowicki Jerzy...*, s. nlb.

to lay minefields on the Danube and Sava Rivers to limit the operational capabilities of the Austro-Hungarian Danube Flotilla on the approaches to Belgrade. This unknown episode from Wołkowicki's military career during his service under the St Andrew's flag was described by the author based on an analysis of documents from the Russian State Naval Archives in St Petersburg.

The author aimed to introduce the achievements of this seaman and soldier of merit to both Poland and Russia and, at the same time, to broaden our knowledge of Polish participation in the struggle for dominion on the Danube during the First World War.

На выручку Сербии. Неизвестный эпизод из военной карьеры генерала Ежи Волковицкого во время его службы под Андреевским флагом в годы Первой мировой войны

Аннотация

Ежи (рус. Юрий Фадеевич) Волковицкий принадлежит к поколению польских офицеров, которые начали свою службу в вооруженных силах государств-аннексантов, а после восстановления независимости Польши вернулись на родину и внесли значительный вклад в борьбу за границы Второй Речи Посполитой.

В период раздела Польши Волковицкий почти двадцать лет служил кадровым офицером во флоте Российской империи, дослужившись до звания капитана 2-го ранга. Под Андреевским флагом он участвовал в двух крупнейших морских конфликтах, которые вела Российская империя в XX веке: Русско-японской и Первой мировой войнах.

В данной статье представлены результаты исследований автора об участии Волковицкого, офицера Российского императорского флота, в Экспедиции особого назначения на Дунае во время Первой мировой войны. После начала войны, по приказу российского Адмиралтейства, Волковицкий сформировал отряд из моряков Черноморского флота, обученных применению минного и торпедного оружия. В 1914 г. отряд был переброшен в Сербию по Дунайскому речному пути с задачей выставления минных заграждений на Дунае и Саве для ограничения оперативных возможностей австро-венгерской Дунайской флотилии на подходах к Белграду. Этот неизвестный эпизод из военной карьеры Волковицкого во время его службы под Андреевским флагом был описан автором на основе анализа документов из фондов Российского государственного архива Военно-морского флота в Санкт-Петербурге.

Целью автора было познакомить с достижениями заслуженного для Польши и России моряка и солдата и одновременно расширить наши знания о участии поляков в борьбе за господство на Дунае в годы Первой мировой войны.

Bibliografia

Źródła archiwalne

- Российский Государственный Архив Военно-Морского Флота, Санкт-Петербург**
ф. 406 Послужные и Формулярные Списки Чинов Морского Ведомства (Коллекция) – Волковцкий Юрий Фаддеевич, оп. 9, д. 689
ф. 417 Главный Морской Штаб, оп. 5, д. 3806
ф. 609 Штаб Командующего Флотом Черного моря 1908–1917, оп. 1, д. 400

Źródła drukowane

- Список личного состава судов флота, строевых и административных учреждений Морского Ведомства, Петроград 1916.
- Wulff O.R., *Австро-Венгерская Дунайская флотилия в мировую войну 1914–1918 гг.* (tłum. z jęz. niem.), Санкт-Петербург 2004.

Opracowania

- Conway's *All The World's Fighting Ships 1860–1905*, ed. R. Gardiner, London 1979.
- Dyskant J.W., *Cuszima 1905*, Warszawa 1989 („Historyczne Bitwy”).
- Herma M., *Na służbie w marynarce wojennej Imperium Rosyjskiego. Kontradmiral Kazimierz Kietliński (1875–1918)*, „Dzieje Najnowsze” 49 (2017), nr 1, s. 5–25.
- Herma M., *Pod banderą św. Andrzeja. Rola Floty Czarnomorskiej w realizacji koncepcji strategicznych (militarnych) Rosji w latach 1914–1917*, Kraków 2002 („Prace Monograficzne UP”, nr 340).
- Herma M., *Polacy – oficerowie Rosyjskiej Cesarskiej Marynarki Wojennej w walkach podczas pierwszej wojny światowej*, „Res Gestae. Czasopismo Historyczne” (2015), nr 1, s. 154–166.
- Herma M., *Rola flotylli rzecznych w walce o panowanie na Dunaju w latach I wojny światowej*, „Studia Historyczne” 46 (2003), z. 1, s. 33–55.
- Herma M., *Rosyjska flota wojenna na Bałtyku w latach 1905–1917*, Kraków 2010 („Prace Monograficzne UP”, nr 561).
- Herma M., *Rosyjskie wojskowe szkolnictwo morskie w okresie pocuszimskim. Kształcenie oficerów Rosyjskiej Cesarskiej Marynarki Wojennej w latach 1905–1914*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” (2014), nr 2, s. 29–50.
- Herma M., *Wołkowicki Jerzy / Волковицкий Юриу Фадреевич (1883–1983), kapitan 2. rangi rosyjskiej Marynarki Wojennej (MW), generał brygady Wojska Polskiego (WP)*, <http://www.polskipetersburg.pl/hasla/wolkowicki-jerzy> (dostęp: 9.03.2021).
- Jaczyński S., *Ocaleni od zagłady. Losy oficerów polskich ocalałych z masakry katyńskiej*, Warszawa 2012.
- Kadry morskie Rzeczypospolitej*, red. J. K. Sawicki, t. 2: *Polska Marynarka Wojenna, cz. 1: Korpus oficerów 1918–1947*, Gdynia 1996.
- Kastory A., *Żegluga dunajska w polityce międzynarodowej w XX wieku*, Kraków 2011 („Studia z Historii XX wieku”, t. 11).
- Kosk H.P., *Generalicja polska. Popularny słownik biograficzny*, t. 2, Pruszków 2001.
- Lieven D., *W pożogę. Imperium, wojna i koniec carskiej Rosji*, tłum. J. Ozimek, Warszawa 2018.
- Olender P., *Wojna rosyjsko-japońska 1904–1905. Działania na morzu*, Kraków 2010 („Prace Komisji Historii Wojen i Wojskowości”, t. 4).
- Pater W., *Admirałowie 1918–2005. Słownik biograficzny*, Gdynia 2006.
- Stawecki P., *Słownik biograficzny generałów Wojska Polskiego 1918–1939*, Warszawa 1994.
- Zbierski A., Cieślak M., Trawicki L., *Udział Polaków w wojnie rosyjsko-japońskiej na morzu w latach 1904–1905*, Gdańsk 2000 („Studia i Materiały Centralnego Muzeum Morskiego w Gdańsku”, t. 1).
- Вербовой А.О., Конеев А.Н., *Военные, речные флотилии в войнах XVIII–XX столетий в деле укрепления геополитического положения России. Опыт боевого примечания*, Санкт-Петербург 2019.
- Военный Энциклопедический Словарь*, Москва 2002.
- Галкина Ю.М., *Три жизни Юрия Волковицкого*, „Кортик. Флот. История. Люди” (2015), № 15, с. 13–19.

- Коршунов Ю.Л., Дьяконов Ю.П., *Мины российского флота*, Санкт-Петербург 1995.
Новиков-Прибой А., *Цусима*, т. 2, Москва 1994.
Оружие российского флота, ред. В.Д. Доценко, Б.И. Родионова, Санкт-Петербург 1996.
Тюриков С.В., *Экспедиция Особого Назначения на Дунае по оказанию помощи Сербии в августе 1914 г. – октябре 1915г. Хроники Русских Морских отрядов в Сербии и на Дунае*, Санкт-Петербург 2015.
Черников И.И., *Энциклопедия мониторов. Защитники речных границ России*, Санкт-Петербург 2007.
Шаццлло К.Ф., *От портсмутского мира к первой мировой войне. Генералы и политика*, Москва 2000.

Marek Herma, dr hab. nauk humanistycznych w dyscyplinie historia, profesor Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, specjalności: historia powszechna i historia Polski XIX i XX w. Miejsce pracy: Katedra Historii Najnowszej i Edukacji Historycznej w Instytucie Historii i Archiwistyki UP. Zainteresowania badawcze: historia morskiej sztuki wojennej w czasie I i II wojny światowej, dzieje marynarki wojennej Imperium Rosyjskiego w XIX i XX w., biografistyka morska (marek.herma@up.krakow.pl).

Marek Herma, PhD with habilitation in the discipline of history, university professor at the Institute of History and Archival Studies, Department of Contemporary History and History Education of the Pedagogical University of Krakow. He specialises in: general history and history of Poland in the 19th and 20th centuries. Research interests: history of naval warfare in World War I and World War II, history of the Russian Empire's navy in the 19th and 20th centuries, naval biography (marek.herma@up.krakow.pl).